

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SESLEMLEME

1. Giriş

Sözcüklerin seslemelerine ayrılışı, dillerin yazıya geçirilme sürecinde, ses yazan imlerin (fonogramların) kullanılmaya başlandığı evreye, İ.Ö. 3000 yılları öncesine götürülebilir. Abecesel yazımda (İ.Ö. 2000) birim olarak sözcüğün seçilmiş olması bir anlamda “sözcükten sözcüğe”, ve “sözcükten eke” geçişlerdeki ses değişimlerinin gözlenmesini Batı’da, sesletim ya da seslemenin yazımdan bağımsızlaştırıldığı 19. yüzyıla değin engellemiş görünmektedir. Buna karşılık, sözü inceleme birimi olarak ele almış olan eski Hint dilcileri, belki daha İ.Ö. 1000 yıllarında anlamlı birimler arasındaki ses değişimlerini “sandhi” (kavşak) terimi ile anlatmışlardır. Bunda kullandıkları Brahmi seslem yazısının da etkisi olduğu söylenebilir.

Sesdizimi incelenirken, anlamlamanın getirdiği kısıtlamalar yanında seslememenin getirdiği kısıtlamaların da açık olarak ortaya konması gerekmektedir. Batı’da genel bir yazım birimi olan sesbirime dayandırılan sesdizimi incelemeleri, önceleri sözcükler içinde, 1933’te Bloomfield’in *Language* adlı yapıtının yayımlanmasından sonra ise en küçük anlamlı birim olarak tanımlanan biçimbirimler içinde incelenmiştir. Her iki yaklaşımın yetersizlikleri 1929 sonrasında Prag Okulu’nca “sesbirimsel karşıtlıkların süremi” ve “düzlenme” ya da “yansızlaşma” (neutralisation) içinde giderilmeye çalışılan tutarsızlıkların etkisinde Amerikan Okulu’nun 1933 - 1957 Bloomfield’ci döneminde, 1939’dan sonra “juncture” (kavşak) terimi altında incelenmiştir. Oysa sesdiziminde gerçek fizyolojik birim seslem olduğundan sesdizimi olaylarının bir yandan seslememenin, öbür yandan anlamlamanın getirdiği olanaklar ve kısıtlamalar içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu açıdan *seslem* ve *seslemlemenin* sesdizimi boyutundaki yeri şöyle gösterilebilir¹.

Sesdizimi

Sesler

seslemler

(sesleme)

(vurgulama)

(tonlama)

(ezgileme)

Söz

Sesletim

Ses organlarının devinimleri

seslem atışları

» »

vurgu atışları/güçlendirme

güç yayımı

2. Seslem

Seslemin bir yandan evrimsel boyutta genel olarak, öte yandan değişik açılardan birçok tanımı yapılmıştır². Stetson (1951)'de yapılan tanım seslemi, sesletme düzeninin işleyişine bağlı olarak ele almaktadır. Ona göre seslem, kaburgalar arası kaslarca oluşturulan bir "göğüs atışı"dır. Sesbilim açısından seslem ise "çekirdekte bir ünlünün, yanalarda ise ünsüzlerin bulunduğu en küçük sesbirim dizisi"³ olarak tanımlanmaktadır. Bu dizimde seslem önce "başlangıç/çekirdek" (onset/core) diye, çekirdek de "doruk / bitiş" (peak/coda) olarak ayrılmaktadır⁴. Konuşurken, seslem başındaki ünsüzlerin çoğunlukla (*key chain: chee cane, magazine: maza: gine*) örneklerinde olduğu gibi seslem başından seslem başına almaşmalarından dolayı, psikolojik açıdan seslemin iç yapısının iki bölümden oluştuğu ileri sürülmüştür⁵. Birincisi, sıfır bile olsa, seslemin başındaki "ünsüzlük"; ikincisi ise "çekirdek ve bitiş"tir, (sh-out, k-alk). Birinci bölümdeki seslerin almaşmasına karşılık ikinci bölümde bu türden dil yanlışlığı pek az, ya da hiç yapılmamaktadır⁶.

1. "Seslem": "hece", "sesleme": "heceleme" anlamında kullanılmıştır.

2. Bk. W. S. Allen: "Accent and Rhythm", Cam. U.P., 1973, s. 27-40; R.H. Stetson: "Motor Phonetics", 1951, s. 104-115.

3. J.D.O'Connor ve J.L.M. Trim: "Vowel, consonant and syllable - a phonological definition", Word 9, s. 103.

4. K.L. Pike: "Grammatical prerequisites to phonemic analysis", Word 3, s. 155.

5. C.F. Hockett: 1972: 97-8, Nöth: 1979: 70'ten.

6. W. Nöth: "Errors as a discovery procedure in linguistics", I.R.A.L. XVII/1 (1979), s. 70.

3. Türkçede sesleme

Gerçekten de Türkçe konuşurken üretilen bir ses dizisi, örneğin /be-be-kan-ne-sin-de-nay-rı/ tümcesinde olduğu gibi her seslem bir ünsüzle başlayacak biçimde seslemlere bölünmektedir. Bu bölünme için ünsüzün yazımda gösterilmediği, yani sözcüğün ünlü ile başladığı varsayılan yerlerde, ses tellerinin ses yolunu kapatmasıyla çıkarılan patlamalı [ʔ] ünsüzü kullanılmaktadır. Söz gelimi birçok dilbilgisi kitabında ve yazılardaki görüşe göre /oğ-lu-na a-ra-ba al-dı/ biçiminde seslemlerine ayrılan bu tümce gerçekte⁷;

ya : ʔ oğ-lu-na-ʔ a-ra-ba-ʔ al-dı
ya da: ʔ oğ-lu-nağ-ra-bağl-dı

olarak seslemelenmektedir⁸.

Bu görüş Türkçe seslem yapısına ilk kez Swift (1963)'te uygulanmış görünmektedir. Ünlü ile başlayan seslemlere verdiği örneklerde bu seslemlerin başta değil ama açık bir seslemden sonra geldiğini belirtmektedir.

mev-zu-u , sa-at , ka-ya-alp

Ölçülü şiirde kullanılan "ulama" kavramı ara seslemlerin bir ünsüzle başlatılmasından başka bir sesletim olayı değildir. Yalnız, burada eksik olan, gerektiğinde ses tellerinin bitişmesiyle çıkarı-

-
7. Bk. M. Tansu: "Experimantal Bakımdan Türk Fonetigi", 1941, s. 37-43; N. Üçok: "Genel Fonetik", 1951, s. 111; N. Waterson: "Some aspects of the phonology of the nominal forms of the Turkish word", BOSOAS, 1956: 579; T. Banguoğlu: "Türk Grameri, I. Bölüm: Sesbilgisi", 1959, s. 63, ve "Türkçenin Grameri", 1974, s. 52-56; A. Dilaçar: "Hece-ton ve tonem-vurgu-entonasyon", M. Tansu: "Durgun Genel Ses Bilgisi", (1961) adlı yapıta ek, s. 85; M. Ergin: "Türk Dil Bilgisi", 1962, s. 96-100; Y. Göknel: "Modern Türkçe Dilbilgisi", 1974, s. 21; T.N. Gencan: "Dilbilgisi", 1975, s. 34; G. Gönenç ve E. Töreci: "Türkçenin bazı özelliklerinin bilgisayarla sayımsal çözümlenmesi", Bilişim, 9, 1975, s. 42-78; Ö. Demircan: "Türkiye Türkçesinde Kök - Ek Bileşmeleri", 1977, s. 36-42, ve "Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni", 1979, s. 27-31. Ö. Savaşçı: "Türkçede hece yapısı", "Dilsizin Dilinden" (1981) adlı kitabında, s. 58-65.
8. L.B. Swift: "A Reference Grammar of Modern Turkish", 1962, s. 17-18'de bu seslemlerin sözcük başında bulunmadığına değinmektedir, s. 18.

lan patlamalı [ʔ] ünsüzünün kullanılabileceğinin belirtilmemiş olmasıdır :

“Sev-di-ğın-de-nay-rı-dü-şen” yerine,

“Sev-di-ğın-den-ʔay-rı-dü-şen” gibi.

O nedenle Türkçe ses incelemelerinde kısaca değinilen [ʔ] sesletiminin dağılımı üzerinde açıklama yapmak yerinde olacaktır.

3.1. [ʔ] sesinin tanımı

Ses tellerinin bitişerek ses yolunu bir an için kapatıp sonra birden açmalarıyla çıkarılan [ʔ] sesi, tıpkı p t k ... gibi “ötümsüz, patlamalı” bir ünsüzdür. Onlardan yalnızca çıkış yeri bakımından ayrılmaktadır.

Patlamalı ünsüzler :	dudak	dışardı	damak	gırtlak
ötümlü:	b	d	g	—
ötümsüz :	p	t	k	ʔ

Türkçe ses düzeninin “ünsüz” alt düzeninde [ʔ]’nin p/b, t/d, k/g karşıtlıklarına benzer “ötümlü” bir karşıtı yoktur. Bununla birlikte [ʔ]’nin “çıkış yeri” açısından [k] ile (damak-gırtlak), “çıkış biçimi” açısından ise [h] ile (sızmalı-patlamalı) karşıt olabileceği ileri sürülebilir. Nitekim, yazımı ünlü ile başlayan (al, ön, alt, üst, ...) gibi sözcüklerin sesletimi başta, ses telleriyle oluşturulan bir kapanma ile başlamaktadır.

Demek ki bir ünsüzün gerektiği yerde, ses telleri bitişerek ses yolunu kapatmakta, böylece “ünsüzlük” gereğini yerine getirmektedirler. Yazımı ünlü ile başlayan sözcüklerin başında çıkarılan [ʔ] sesinden dolayı Türkçede yalnızca ilk sesleri bakımından ayrılan şöyle yalın çiftlerin, yani eş sayıda, biri dışında öbürleri özdeş olan ve eş dizimli seslerden oluşan (der: ter, der: dar, der: del, ...) gibi sözcük çiftlerinin varlığı ileri sürülebilir. Çok sayıda karşıt çiftlerden bir bölümü aşağıya çıkarılmıştır.

k : ʔ

kat: at	kaç: aç	kez: ez	kil : il	kot: ot
kas: as	kaş: aş	kel : el	kus: us	kon: on
kaz: az	kay: ay	kıp: ip	köz: öz	kol: ol
kan: an	kak: ak	kim: im	kör: ör	koy: oy
kal : al	kes: es	kin : in	kok: ok	koğ: oğ

...

kaba: aba	kaçar: açar	kaçık: açık	kadı: adı	kadın: adın
kariş: arış	kaian: alan	kalay: alay	kaldır: aldır	kalın: alın
kalma: alma	kanı: anı	kanıt: anıt	keser: eser	kalıntı: alıntı
kara: ara	karacı: aracı	karı: arı	karın: arın	katar: atar
katil: atıl	katkı: atkı	kavun: avun	kesin: esin	kayık: ayık
kayıp: ayıp	kayır: ayır	kazi: azı	kebe: ebe	kesen: esen
konuk: onuk	keski: eski	kılık: ilik	koku: oku	kolay: olay
konu: onu	koyun: oyun	köksüz: öksüz	kömür: ömür	kulak: ulak
kuşak: uşak	kuyruk: uyruk	kuyu: uyu	küre: üre	kütük: ütük

h : ?

han: an	her: er	hey: ey	hat: at	his: is	haç: aç
has: as	hay: ay	haz: az	hak: ak	huy: uy	hem: em
hiç: iç	hun: un				

...

hacı: acı	haklı: aklı	hanım: anım	havlu: avlu	hazar: azar
halıcı: alıcı	haraç: araç	havuç: avuç	halay: alay	hayır: ayır
hafta: afta	hasır: asır	hayran: ayran	hindi: indî	hasıl: asıl

h : ? : k

hat: at: kat	hal: al: kal	haç: aç: kaç	han: an: kan
hak: ak: kak	hav: av: kav	hem: em: kem	hin: in: kin

...

halay: alay: kalay	halıcı: alıcı: kalıcı	harlı: arlı: karlı
hayır: ayır: kayır	hanım: anım: kanım	hasıl: asıl: kasıl
hattı: attı: kattı	hazar: azar: kazar	heder: eder: keder

3.2. Alıntı sözcüklerde bulunan [ʔ] sesinin dağılımı

Ne var ki Türkçedeki kullanımı otomatik olarak, yalnızca sözcük başına özgülenmiş olan [ʔ] sesinin dağılımı, Arapçadan yapılmış alıntılarla sözcük ortasına ve sözcük sonuna ya da ara seslemlerin başına ve sonuna da yayılmıştır⁹.

Sözcük ortasında**hece başı**

kat'i

tel'in

mes'ul

hece sonu

i'mar

mü'min

te'lif

Sözcük sonunda**hece sonu**

icra'

telmi'

ecza'

9. Bk. M.N. Özön: "Osmanlıca-Türkçe Sözlük", 1952/65.

cür'et	i'cab	esma'
mel'un	i'nat	ibra'
mef'um	i'lâm	eşya'
sür'at	i'nan	inşa'
mes'ut	i'kad	ikna'
fa'al		eda'
eb'ad		esra'

“Yeni Türk Alfabesi”nde bu sesletimi göstermek için başlangıçta, yukardaki yazımlarda görüldüğü gibi ('), yani “kesme” imi kullanılmıştır. Özleşme sürecinde bu türlü sözcüklerden çoğunun kullanımından düşmesi ve sesletimlerinde artık (neş'e) yerine (neşe), (kat'i) yerine (kati), (cür'et) yerine (cüret), ... denmesi sonucu (') iminin yazımda, bu amaçla kullanımına son verilmiştir¹⁰. Yukardaki örneklerin sesletimi şöyledir :

kat-?i	i?-mar	?ic-ra?
tel-?in	mü?-min	tel-mi?
mes-?ul	te?-lif	?ec-za?
...

Ancak, Türkçe sözcükleri yazarken ünlü ile başlayan sözcüklerin başında otomatik olarak çıkarılan [?] sesinin gösterilmesi gerekmekte, yazılmayan başka sesbirim bulunmadığından, sıfır imi bu sese özgülünmüş olmaktadır.

3.3. [?] sesinin yorumu ve seslem biçimleri

Türkçenin ses düzeni üzerindeki incelemelerde [?] sesletiminin iki yorumu yapılmıştır: Biri “sesbirim” olarak, ötekisi “kavşak” olarak. Sözcük başındaki karşıtlıklardan dolayı oluşan yalın çiftlerden ve (tel'in: telkin, it'am: itham, i'raz: ikraz, ilka': ilkah, ...) gibi yalın çiftlerden gidilerek [?]'nın bir sesbirim ol-

10. Atatürk, Türk Dilinin özleşmesi açısından “Lisanımıza karışmış ve fakat atılması zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk Alfabesine harfler ilâvesini asla münasip görmem” demiştir. (Sadri Maksudi: “Türk Dili İçin”, 1930, s. 275'ten). Türk Dil Kurumu'na yayımlanan yazım kılavuzlarında bu tutum izlenmektedir.

duğu kolayca kanıtlanabilir. Oysa, “anlamli birimler arası geçiş” anlamında kullanılan ve bu bağlamda, bir ses dizisinin iki ayrı bölünüşü sonucunda çevre seslerde oluşan değişikliklerin karşıtlığına, yani anlam ayırıcılığına özgülenen “kavşak” kavramı, verilmiş olan “kuran/Kur’an, telin/tel’in” örneklerinde gerçekleşmemektedir, çünkü bu sözcükleri ayıran, birincide beş, ikincide ise altı sesbirimin bulunmasıdır: kuran/Kur’an, telin/tel’in¹¹. Bu açıklamalardan sonra, daha önce ileri sürülen, sözcük başındaki seslem türleri şöyle yorumlanabilir¹².

Sözcük/söz başındaki yazım	Gerçek sesletim	Swift, 1962/ yeni yorum	Örnekler
Ü	?Ü	ZÜ	: ?o, ?a-(lış)
ÜZ	?ÜZ	ZÜZ	: ?an, ?in-(di)
ÜZZ	?ÜZZ	ZÜZZ	: ?üst, ?art-(tı)

3.4. Türkçede genel olarak seslem türleri ve dağılımları

	-k.Ø dan				... Ü + ...	Örnekler
	Başta	Ortada	Sonda	sonra		
ZÜ	+	+	+	—	—	ge-li-şi, o
ZÜZ	+	+	+	—	—	gel-miş-ler, al
ZÜZZ	+	+	+	—	—	üst, (se)vinç (li)
Ü	—	—	—	+	—	gördüğ-ü
ÜZ	—	—	—	+	+	verdiği-in, onu alma
ÜZZ	—	—	—	—	+	kaya-alp

11. Sayın T. Tekin “Bir TDK yayını üzerine” (Türkiye Yazıları, sayı 27. 1979, s. 4) adlı inceleme yazısının 1. maddesinde bu /?/ sesbiriminin varlığının /tel’in/:/telin/ gibi yalın çiftlerle kolayca kanıtlanabileceğini yazmaktadır. Açıklama doğru olmakla birlikte verilen örnek bir yalın çift değildir:

- i. Yalın çiftler eş dizimli ve eş sayıda sesbirimleri içerirler, oysa /tel’in/ örneğinde altı, /telin/ örneğinde ise beş sesbirim bulunmaktadır.
- ii. Yalın çiftlerin seslem yapısı bakımından özdeş olmaları gereken bu iki sözcük arasında böyle bir özdeşlik yoktur; tel/?in : te/lin.
- iii. Yalın çiftlerde karşıt olan sesbirimlerin yerleri bakımından özdeş olmaları gerekir. (i). ve (ii). koşulları sağlamayan bu örnekte böyle bir eşitlik de yoktur. Kitapta verilen (neş’e) örneğinin (‘)imi ise yazım kuralına uyularak yanlışlıkla silinmiştir.

12. Ö. Demircan, 1979, s. 30.

4. Sesleme açısından ses değişimleri :

4.1. Sözcükten sözcüğe geçişlerde.

Sesleme açısından sözün başında ve ortasında geçen seslemler bir ünsüzle başlamak zorundadır. Sözcükten sözcüğe geçişlerde iki ünlü (gerçekte Ü?Ü) art arda gelirse seslemede, dolayısıyla seslem yapısında bir değişiklik olabilir. Böyle bir durumda iki yorum yapılabilir :

- i. [?] sesi korunabilir, “?a-ra-ba?al-dı, ken-di-ne-?et-ti” gibi.
- ii. [?] sesletimi yapılmayarak bu seslemler, birinci sözcüğün son, ikinci sözcüğün ilk seslemi kaynaştırılabilir, “?a-ra-bağl-dı, ken-di-neğt-ti” gibi.

Öyleyse [?] sesi ancak söz başında *zorunlu*, söz içinde ise *seçmeli* bir sesletimdir. Bu anlamda, ünlülerin özelliğini koruyan [?] sesi çıkarılmadığı zaman yalnızca “ünlü uzunluğu” korunmakta, “?a-ra-bağl-dı”, buna karşılık seslem çekirdekleri ikiden bire inmektedir, “?a-ra-ba.al-dı > ?a-ra-bağl-dı”.

Birinci ve ikinci değişim sonucu oluşan uzun ünlü, eğer bileşen ünlülerde “geniş” ünlüden “dar” ünlüye geçiş olmuyorsa, yani:

- ya “geniş+geniş” (baba-adı),
ya “dar+geniş” (yeni-evli),
ya da “dar+dar” (yeni-işçi)

ise, oluşan uzun ünlü ikinci ünlünün özelliklerini taşır, birinci ünlü uzunluğa dönüşür, benzeşme geriye doğrudur denilebilir,

- kı-zı-?ol-du : kı-zoğl-du,
gö-zü-?ıs-lak : gö-zığs-lak.

Bu bakışla düzenlenmiş örnekler aşağıdadır.

		Sesletim	
		Yavaş	Hızlı
geniş + geniş			
düz+düz	: ön+ön	kendineE-Eder ...	e-?e eğ
	ön+art	gözeE-Aldı ...	e-?a ağ
	art+art	banA-Acı ...	a-?a ağ
	art+ön	babA-Evi ...	a-?e eğ
düz+yuvarlak:	ön+ön	geceE-Öldü ...	e-?ö öğ

ön+art	öylE-Oldu	...	i-?e	eğ
art+art	: anA-Okulu	...	a-?o	oğ
art+ön	: onA-Öde	...	a-?ö	ög

("Yuvarlak+düz", "yuvarlak+yuvarlak" için örnek yoktur)

dar+geniş

düz+düz	: ön+ön	ekşİ-Elma	...	i-?e	eğ
	ön+art	: elİ-Açık	...	i-?a	ağ
	art+art	: kızI-Aradı	...	i-?a	ağ
	art+ön	: tatlı-Ekmek	...	i-?e	eğ
düz+yuvarlak:	ön+ön	senİ-Övdü	...	i-?o	oğ
	ön+art	: işİ-Oldu	...	i-?o	oğ
	art+art	: yarI-Oldu	...	i-?ö	ög
	art+ön	: onU-Ezdi	...	u-?e	eğ
yuvarlak+düz:	ön+ön	ölÜ-Evi	...	ü-?e	eğ
	ön+art	: köyÜ-Aradı	...	ü-?a	ağ
	art+art	: yolU-Açık	...	u-?a	ağ
	art+ön	: bizİ-Öptü	...	ü-?ö	ög
yuv.+yuv.	: ön+ön	köyÜ-Özledi	...	ü-?ö	ög
	ön+art	: süslÜ-Olsun	...	ü-?o	oğ
	art+art	: okU-Onu	...	u-?o	oğ
	art+ön	: borcU-Öde	...	u-?ö	ög

dar+dar

düz+düz	: ön+ön	elİ-İşte	...	i-?i	iğ
	ön+art	: yerİ-İslat	...	i-?i	iğ
	art+art	: sarI-Işık	...	i-?i	iğ
	art+ön	: kızI-İşte	...	i-?i	iğ
düz+yuvarlak:	ön+ön	ekşİ-Üzüm	...	i-?ü	üğ
	ön+art	: elİ-Uzun	...	i-?u	uğ
	art+art	: damI-Uçtu	...	i-?u	uğ
	art+ön	: kızI-Üzdü	...	i-?ü	üğ
yuvarlak+düz:	ön+ön	gözÜ-İlişti	...	ü-?i	iğ
	ön+art	: gözÜ-İslak	...	ü-?i	iğ
	art+art	: suyU-İlindi	...	u-?i	iğ
	art+ön	: sonU-İyi	...	u-?i	iğ
yuv.+yuv.	: ön+ön	üçÜ-Üzgün	...	ü-?ü	üğ

ön+art	:	köyÜ-Uzak	...	ü-?u	uğ
art+art	:	yolU-Uzun	...	u-?u	uğ
art+ön	:	onU-Ütüle	...	u-?ü	üğ

Böyle geçişlerde ikinci ünlünün vurgulu olması (onu-âlma) bileşmeyi önlemektedir, o zaman ya [?] ünsüzü kullanılmakta, /?o-nu-?âl-ma/, ya da [?]'sız, ama bileşme olmadan sesletilmektedir, /?o-nu-âl-ma/ gibi.

“Geniş” bir ünlüden “dar” bir ünlüye geçilirken, burada her ne kadar “çekirdek” ikiden bire iniyor ve bir uzun ünlü oluşuyorsa da, çene açıklığı bakımından bir değişim, bir düzlenme olmayıp bir kayan ünlüleşmeye geçilmektedir.

				sesletim	
				yavaş	hızlı
geniş + dar					
düz + düz	:	ön + ön	bizE-İlet ...	e-?i	ei/ey
		ön + art	körlerE-Işık ...	e-?ı	eı/ew
		art + art	havA-Ilık ...	a-?ı	aı
		art + ön	ayA-İndi ...	a-?i	ai/ei/ey
			anA-İse ...	a-?i	ai/ay
düz + yuvarlak:		ön + ön	genE-Üşüdü ...	e-?ü	eü/öü/ew
		ön + art	yerE-Uzan ...	e-?u	eu/
		art + art	banA-Uygun ...	a-?u	au/oy
		art + ön	havA-Üssü ...	a-?ü	aü/öw
yuvarlak + düz:		art + ön	O-İyi ...	o-?i	oi
		art + art	O-İsındı ...	o-?ı	oi/ow

4.2. Kökten eke geçişlerde

Yazımda gösterilen ünsüzlerden biriyle başlamayan bir seslem ya ? sesiyle başlamak (i), ya da kendinden önceki seslemle bileşmek zorundadır (ii). Böyle bir seslem [?] sesiyle başlatılmazsa, sesleme gereği, ünsüzler arasında kalan birinci sözcüğün sonundaki ünlü ile ikinci sözcüğün başındaki ünlü bileşerek, çoğunlukla ikinci ünlünün özelliklerini taşıyan bir uzun ünlüye dönüşürler.

- Evi aldı : (i) ?evi ?aldı
(ii) ?e-vağl-dı

Bu düzlenme, bir ünlüyle veya [k] ile biten köklerden sonra gelen {-Ü} ve {-ÜZ} biçimindeki ekleri etkilemektedir.

1. çocuğ-u : çocuu : çocuğ : Çocuğ bırak
Çocuğ annene bırak.

çocuğ-a : çocua : çocaa : çaçağ: Çocua yemek ver.
Çocaa yemek ver.
Çocağ yemek ver.
2. yemek : yemeğ-i : Yemeğ götürdü: Onlara yemeğ götürdü.
yemeğ-e: Yemeğ götürdü: Onları yemeğ götürdü.
3. toprak: toprağ-ı : Toprağ işledi: Adam toprağ işledi.
toprağ-a: Toprağ işledi: Yağmur toprağ işledi.

toprağ-ın : toprağın altında
toprağ-ın-dan : toprağından
toprağ-ı-n-ın : toprağının

Böyle dizimlerde üç ünlü art arda geldiği zaman bunlardan ancak ilk ikisi bileşebilir:

ekmek-i eve götür
ekmeğ-i eve götür : k : ğ dönüşümü
ekme -i eve götür : ğ : φ düşmesi
ekme ğ eve götür : bileşme/benzeşme
ekmeğ eve götür

Ünlü ile biten bir tabandan sonra gelen ve ünlü ile başlayan {-Ü}, {-ÜZ} biçimi eklerdeki ünlü düzlenmesi ve değişimini önlemek için bu ünlülerin “-özek” leşmelerinin önüne geçilmesi gerekir¹³. Bu da ancak daha önce de değinildiği gibi ya [?] ünsüzünün, ya da başka bir ünsüzün/ünsüz görevli bir sesin kullanılmasıyla olabilir. Türkçedeki kök/ek bileşmelerinde bu amaçla /y s n/

13. [-özek] demek bir seslemin çekirdeğini oluşturan ünlünün “doruk” özelliğini yitirerek yanındaki ünlüyle bileşmesi demektir; “kavşağın-da” biçiminin /kav-şa-ğın-da/ yerine /kav-şağın-da/ olarak sesletilmesi. İkinci ünlüden arta kalan yalnızca “uzunluk” değeridir, Ö. Demircan, 1979, s. 122, madde 17.

seslerinden biri kullanılarak bu değişime engel olunmaktadır¹⁴. Bu geçişler birden çok olunca, aynı sesin yinelenmesi yerine başka bir sesin kullanılması yeğlenmiştir.

	Nesne	ya da	Tamlama/iyelik	
			birinci geçiş	ikinci geçiş
1.	yapı	yapı-y-ı	yapı-s-ı	yapı-s-ı-n-ı
	kuyu	kuyu-y-u	kuyu-s-u	kuyu-s-u-n-u *kuyusuyu
	ova	ova-y-a	ova-s-ı	ova-s-ı-n-a
2.	su	su-y-u	su-y-u	su-y-u-n-u
			*su-s-u	su-s-u-n-u
3.	dağ	dağ-ı	dağ-ı	
		dağ-y-ı	*dağ-s-ı	dağ-ı-n-ı
4.	ip	ip-i	ip-i	ip-i-n-ı
		*ip-y-ı	*ip-s-ı	
	il	il-i	il-i	il-i-n-ı
		*il-y-ı	*il-s-ı	
		demet	demet-i	demet-i
		*demet-y-ı	*demet-s-ı	
5.	cenk	ceng-i	ceng-i	cengini
		*ceng-y-ı	*ceng-s-ı	
6.	ak	ak-ı	ak-ı	ak-ı-n-ı
		*ak-y-ı	*ak-s-ı	
	başak	başag-ı	başag-ı	başag-ı-n-ı
		*başag-y-ı	*başag-s-ı	
	...			

14 Burada yeni geçen terimlerden "taç": dilin ön bölümüyle ilgili, "ön": ağzın ön bölümünde çıkan, "geniz": geniz yolu açık olarak çıkarılan, "diş": alt dudak ya da dilin üst dişlere değmesi, "patlamalı": ses yolunun önce kapatılıp sonra birden açılması, "sızmalı": ses yolundan soluğun sızarak geçmesi, "yan": soluğun, dilin ve ağzın yanlarından çıkması, anlamlarında kullanılmışlardır; "artı": özelliğin varlığına, "eksi" ise özelliğin yokluğunu belirtmektedir.

Eklerin belirlenmesinde, seslemlenme gereği çıkarılan sesleri ek biçimlerinden ayrı düşünmek yerinde olacaktır. Sesletim kurallarına bakılırsa bu seslerin bulunuşunu belirtmek gerekmez, çünkü bu sesler ekin biçiminden değil, seslemlenmeye uyularak otomatik olarak çıkarılmaktadır. Örneğin “geniş zaman” eki {-r}’nin geldiği taban bir ünlüyle bitiyorsa başkaca bir sese gerek olmadan tabanla bileşmekte, taban bir ünsüzle bitiyorsa, Türkçede [r] ile biten bir ünsüz öbeği bulunmadığından, [r]’den önce zorunlu olarak bir uyumsal ünlü çıkarılmaktadır.

çık-	*çık-r	çık-a-r
kon	*kon-r	kon-a-r
gör-	*gör-r	gör-ü-r
göç-	*göç-r	göç-e-r
yürü-	yürü-r	
ele-	ele-r	
ışı-	ışı-r	

Böyle bir ünsüz öbeği Türkçe sesdizimine uygunsa, o zaman ünlüye gerek duyulmadan ek, tabanla bileşmektedir.

sevin-	sevin-ç	*sevin-e-ç
basın-	basın-ç	*basın-a-ç
usan-	usan-ç	*usan-a-ç

Nitekim, (ünlü÷ünsüz)’den oluşan eklerde değişikliğe engel olmak için bu ekler ünlüyle biten bir tabandan sonra gelirlirse, hem seslemlenme gereği, hem de ek biçiminin korunması için /y s n/ ünsüzlerinden biriyle tabana bağlanmaktadır.

tanı	*tanı-ış	*tanı-?-ış	tanı-y-ış
türe	*türe-ış	*türe-?-ış	türe-y-ış
gör	gör-üş	*gör-?-üş	*gör-y-üş

Bu olayları “ünlü”, “ünsüz” çatışması gibi görüp gereken yerde ünlünün ya da ünsüzün atılması biçiminde açıklamak olanaksızdır. Ünlü çatışmasında (Banguoğlu 1974 : 72) iki ünlü art arda gelince düşme değil, bir uzun ünlüye dönüşme olmaktadır. Bu dönüşmeyi engellemek içinse bir ünsüz kullanılması en başta, seslemlenmenin bir gereğidir.

4.3. Gerekli ön biçim

Eklerin belli tabanlara geldiği göz önünde tutulmadan, yani belli biçimlerin oluşmasını gerektirdiğine bakılmaksızın ek biçimlerinin saptanmasında yanılığa düşülmesi kaçınılmaz bir durumdur. Örneğin “o iş/şey ile uğraşan” anlamında ad soylu sözcük ya da biçimlere gelen {-ÇI} eki kimi çözümlemelerde {-ICI} eki olarak gösterilmektedir.

1.	kitap	kitap-çı		
	eski	eski-ci		
	araba	araba-cı		
	yap-sat	yap-sat-çı		
	sür	*sür-ü	sürü-cü	
	ara	*ara-y-ı	ara-y-ı-cı	
	oku	*oku-y-u	oku-y-u-cu	
	öğren	*öğren-i	*öğren-i-ci	öğren-ci
	dilen	*dilen-i	*dilen-i-ci	dilen-ci
2.	iş	iş vermek		
	ders	ders vermek		
	el	el vermek		
	git	*gid-i	gidi-vermek	
	gel	*gel-i	geli-vermek	
	ara	*ara-y-ı	arayı-vermek	

5. Seslemlenme açısından ünsüz benzeşmeleri

“Benzeşme” kavramını seslemlenmenin bir bölümü olarak ele almak herhalde konuya daha bir açıklık getirecektir; çünkü benzeşme seslemden sesleme geçişteki kısıtlamalar gereği, ayırıcı özelliklerin uyuşması, bir anlamda düzlenmesidir. Bu bağlamda “yavaş” ve “hızlı” sesletim arasında bir ayırım gözetmek yerinde olacaktır.

	<u>Yavaş sesletim</u>	<u>Hızlı sesletim</u>	<u>Değişim</u>
1.	baş şuna ez şunu	baş şuna ej şunu	$\left[\begin{array}{l} +\text{taç} \\ +\text{ön} \end{array} \right] > \left[\begin{array}{l} +\text{taç} \\ -\text{ön} \end{array} \right]$

2.	en büyük	em büyük	$\begin{bmatrix} +\text{ön} \\ +\text{taç} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{ön} \\ -\text{taç} \end{bmatrix}$
3.	en güzel	en güzel	$\begin{bmatrix} +\text{geniz} \\ +\text{taç} \\ +\text{ön} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{geniz} \\ -\text{taç} \\ -\text{ön} \end{bmatrix}$
4.	mum ver	mum ver	$\begin{bmatrix} +\text{ön} \\ -\text{diş} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{ön} \\ +\text{diş} \end{bmatrix}$
5.	tut çocuğu at canım	tuç çocuğu aç canım	$\begin{bmatrix} +\text{patlamalı} \\ -\text{sızmalı} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{patlamalı} \\ +\text{sızmalı} \end{bmatrix}$
6.	üçlü üç şehitler tut şu çocuğu	üşlü üş şehitler tuş şu çocuğu	$\begin{bmatrix} +\text{patlamalı} \\ +\text{ön} \\ +\text{taç} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{sızmalı} \\ -\text{ön} \\ -\text{taç} \end{bmatrix}$
7.	göz çıkarma	gös çıkarma	$[+\text{ötümlü}] > [-\text{ötümlü}]$
8.	üç tepeler sevinçten	üş tepeler sevinçten	$\begin{bmatrix} +\text{patlamalı} \\ +\text{sızmalı} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} -\text{patlamalı} \\ +\text{sızmalı} \end{bmatrix}$
9.	günlük	günnük	$\begin{bmatrix} +\text{taç} \\ -\text{geniz} \\ +\text{yan} \end{bmatrix} > \begin{bmatrix} +\text{taç} \\ +\text{geniz} \\ -\text{yan} \end{bmatrix}$

Sonuç

Herhangi bir dil kuramı içinde kalarak, sesletim olaylarını *seslem* ve *sesletmeye* başvurmadan açıklamaya çalışmak tutarlı bir yaklaşım olamaz. Ne var ki seslem bugüne değin dil kuramlarının dışında bırakılmış bir birimdir. Türkçede yeni biçimlerin belirlenmesinde ister "işlek", ister "artık", gerekli "ön biçim" in oluşması zorunludur. Bu biçimler hem türetme/yapım kuralları, hem de sesleme kurallarınca oluşturulurken anlamamanın elverdiği değişimler de gerçekleşmektedir.

Ö. DEMİRCAN

RÉSUMÉ

Cet article traite de la syllabation en turc. L'auteur, Ö. Demircan, note que, comme dans les autres langues, la sourdité initiale est obtenue en turc, quand il ne s'agit pas de la production d'une occlusive, par l'occlusion pure et simple du chenal vocal, consécutive au rapprochement des cordes vocales. Bien que cette phonation ne nécessite pas, dans l'orthographe turque, l'utilisation d'un signe particulier, elle a été représentée, tout aux débuts de la réforme de l'orthographe, par une apostrophe quand il s'agissait de mots d'origine arabe, étant donné qu'elle pouvait se rencontrer aussi bien au début qu'à la fin d'une syllabe. Quand il s'agit de deux mots consécutifs dont le premier se termine et le deuxième commence par une voyelle, ces sons peuvent être maintenus par le signe du coup de glotte; si la première voyelle est large et la seconde étroite, alors elles se transforment en une diphtongue; dans les autres cas, on obtient une voyelle longue comportant les traits de la deuxième voyelle. De la même manière que s'insère, entre le radical et le suffixe monovocalique, une voyelle d'appui pour empêcher la formation de groupes cacophoniques, on utilise l'une ou l'autre des consonnes /y, s, n/ quand il s'agit de garder intacte l'identité du suffixe.
